

A tours-i zarándoklatok a 7–10. században¹

„A Loire folyón hajózva Tours városába érkeztek. Szent Kolombán megkérte őreit, hogy hajójukkal kössenek ki a kikötőben, és engedjék meg, hogy felkeresse hitvalló Szent Márton sírját. Az örök megtagadták kérését, mert sietni akartak. Hajtották az evezősöket, hogy gyorsan evezzenek át a kikötőn, és megparancsolták a kormányosnak, hogy tartsa a hajót a folyó közepén. Kolombán ekkor bánatosan az égre tekintett és panaszosan jajgatott, hogy nem láthatja a szentek sírjait. Az evezősök minden ellenkező igyekezete dacára a kikötőbe futottak be: a hajó megállt, mintha kivetették volna a horgonyt, és a kikötőre fordult. Kolombán őrei nem tudták irányítani a hajót, arra ment, amerre akart: a folyó közepétől a kikötőig csodálatos módon úgy repült, mintha szárnyai nőttek volna. Partot érve megnyílt az út Isten embere előtt. Kolombán hálát adott az Örök Királynak, hogy meghallgatta szolgája kérését. Kiugrott a hajóból, Szent Márton sírjához rohant és egész éjjel ott imádkozott.”²

Így írja le 640 táján Jónás bobbioi szerzetes Szent Kolombán 610-es zarándoklatát Tours-ba, melyre nehéz körülmények között került sor. II. Theuderich frank király (596–613) és nagyanyja, Brünhilde elűzte Kolombánt Luxeuilből és őrizet alatt deportálta Frankföldről vissza Írországba. Az út során a Loire-on leereszkedve Tours mellett haladtak el, ekkor Kolombán megkérte őreit, hadd menjen ki imádkozni Szent Márton sírjánál. Kérése ez által a csoda által teljesült. A történet jól illik Szent Márton csodáinak sorába, melyeket pár évvel korábban Tours-i Szent Gergely gyűjtött össze.

Márton szentsége már életében sok lelkes zarándokot csábíthatott Tours-ba, köztük Sulpicius Severust, aki már a csodatevő püspök halála előtt megírta Szent Márton-életrajzát.³ A tours-i „zarándokok” első hulláma tehát már a 4. század végétől, a Márton halála előtti és utáni időkben megjelenik, bár ekkor még nemigen lehet „zarándoknak” nevezni őket: az első jámbor hívek jobbára a marmoutier-i apátság szerzetesei vagy szerzetesjelöltjei közül kerülhettek ki.⁴ A püspökségben

1 A tanulmány eredeti megjelenése: Judic, Bruno: Le pèlerinage à Saint-Martin de Tours du VIIe au Xe siècle. In: *Les pèlerinages dans le monde à travers le temps et l'espace. Actes du colloque organisé le 9. 11. 2005.* Ed.: Chelini, Jean. Paris, Picard, 2008. 55–72.

2 Jonas de Bobbio, 1988. c. 22 (42). 148.

3 Sulpice Sévère, 1967–1969. Magyarul: Sulpicius Severus, 1998.

4 Tours-ral szemben, a Loire túlpartján fekvő Marmoutier apátságot 372-ben Márton püspök alapította (a fordító kiegészítése).

Mártont követő Briccius marmoutier-i apát azonban Sulpicius nagy csalódására nem karolta fel elődje kultuszát.

A tours-i zarándoklat az 5. század második felében lendült fel Perpetuus püspöknek köszönhetően, aki Szent Márton sírja fölé nagy méretű bazilikát emeltetett a Briccius által épített szerény kápolna helyett. Perpetuus püspök rendelte meg a verses formában megírt *Vita Martinii* is Petricordiai Paulinustól. Paulinus sokat átvett Sulpiciustól, de újabb csodákat is feljegyzett, amelyek akkor történtek, amikor Tours-t 437-ben megtámadták a hunok, vagy 459-ben Aegidius *magister militum* győzelmet aratott a vizigótok fölött Szent Márton égi közbenjárására. Az 5. század végén két életrajz bizonyítja Szent Márton tiszteletét, a *Jurai atyák élete* és *Szent Genovéa élete*.⁵ Tours jámbor aszkétákat is odavonzott, Ursust, aki Loches-ban és Venantiust, aki a Szent Márton-bazilikával szomszédos monostorban telepedett le. Híres és kevésbé ismert személyek követik a Szent Márton szentsége által Tours-ba vonzott hívek és zarándokok növekvő mozgalmát. Némi túlzással már Petricordiai Paulinus is a világ különböző részeiről érkező tömegekről beszél. I. Klodvig frank király (466–511) az 5. század végén a vizigótok elleni hadjáratra vonulva maga is meggyőződhetett arról, milyen fontos szent hely Tours. 508-ban, a vizigótok elleni másik győztes hadjárataról visszatérve, látványosan kinyilvánította Szent Márton iránti tiszteletét, megalapozva a monarchia szoros kötődését a szenthez.

A 6. század második felében a Szent Márton-kultusz és -zárandoklat újabb tetőpontjához érkezett, melyről Tours-i Szent Gergely és Venantius Fortunatus írásai tanúskodnak. Fortunatus Poitiers-ban verses formába ültette Szent Márton életrajzát, legfontosabb forrásunk azonban az 573-tól tours-i püspökként tevékenykedő Gergely. Nemcsak a *frankok története* szolgál új elemekkel Szent Mártonról – például a Candes-ban elhunyt Márton holtteste körül kirobbanó konfliktussal –, hanem *Szent Márton csodáinak* négy könyve is, melyek Szent Márton Gergely korában véghezvitt csodáiról szólnak. A négy könyv kérdés-felelet formájában „cédulázta ki” az egyes csodatételeket. A második munkafázisban Gergely ezeket a „cédulákat” fésülte egybe műve fejezeteivé. A négy könyv nem egyszerre jelent meg, hanem – változó fejezetszámokkal – egymást követően.

A csodagyűjtemények Márton kultuszának terjesztését és a tours-i zarándoklat népszerűsítését célozták.⁶ Tours-i Szent Gergely rengeteg információt gyűjtött egybe: 267 zarándoklatról tudósít, ami már elegendő egy statisztikához. A zarándokok többsége Tours környékéről érkezett, de legalább felük távolabbi régió-

5 Pietri, 1983. A középkori zarándoklatokról: Sigal, 1974; Köting, 1980; Chélini–Branthomme, 1982; Chélini, 1991; Vaucelle, 1908; Delaruelle, 1963. Tours-t nem említi Davidson–Dunn–Wood, 1993. A Szent Márton-zarándoklatról, különös tekintettel Meroving-kori gyökereire: Albert, 1999. 148–152.

6 Pietri, 1983. 534–546. Schlick, 1966. 278–286. munkájára támaszkodik. Pietri a *De virtutibus sancti Martini* keletkezéstörténetéről azt írja, hogy Tours-i Gergely először kérdőíveket vett fel a csodák szemtanúival. A beszámolókból Gergely megszerkesztette műve soron következő egységét. A könyvek (a négyből az utolsó háromban olvashatók az adatlapok alapján összeállított csodaleírások) nem egyszerre készültek (a fordító kiegészítése). Pietri hangsúlyozza továbbá, hogy a fejezetek száma minden könyvben a Mt 13,23 bibliamagyarázatát követi: a harmincszoros, hatvanszoros és százszoros termést hozó búza: az első könyv 40 fejezetből (30+10), a második könyv 60 fejezetből áll, a két könyv együtt 100 fejezetet ad ki; a harmadik könyv szintén 60, a negyedik könyv pedig 47 fejezetből áll, de utóbbi befejezetlen.

ból: a Francia-középhegységéből (Clermont és Limoges, 22,5%), Tours nyugati részéből (18%), Északkelet-Galliából (Soissons, Cambrai, Reims, Metz 15,5%), Dél-nyugat-Aquitaniából (13%), a Párizsi-medencéből és Normandiából (11%). A zarándokok 12%-a a gallofrank területeken kívülről érkezett, elsősorban Hispaniából és Itáliából. A Szent Mártonhoz igyekvő zarándokok tehát főleg gallofrank vidékekről érkeztek, de ez nem jelenti azt, hogy kizárólag regionális lett volna a kultusz; Északkelet-Gallia városai azért szerepelnek nagy számban, mert Szent Márton a Frank Királysághoz kötődött. A nevekből megállapítható, hogy megközelítőleg egyenlő arányban voltak jelen germán és gallo-római zarándokok. Ekkortól már a frank népesség nagyfokú asszimilációjával számolhatunk, a gallo-rómaiak körében a legdivatosabbak a germán nevek voltak. A germán nevek jelentős aránya Szent Márton politikai szerepét és népszerűségét is jelezheti a nemrég keresztény hitre tért népek között. A zarándokok között valamennyi társadalmi réteg képviseltette magát: a király és a királyi család tagjai, püspökök és klerikusok, névtelen tömegek és kisemberek egyaránt. Elsősorban testi gyógyulásért könyörögtek az igazi orvoshoz (*verus medicus*), de lelki szándékokról is hallunk.

A vallásgyakorlás egyik legelterjedtebb módja megérinteni a szent sírját vagy egy hozzá tartozó tárgyat. A kapcsolatot a kontaktereklyék (*brandea*) használata könnyítette meg, amilyen a sírt borító lepel cérnaszála, a sírkőről lekapart por, a sírra helyezett vászonról lecsorgó víz néhány cseppje vagy a sírra helyezett viola olaja. Ilyen ampullák a szentföldi zarándokok körében is ismertek voltak.⁷ A zarándokok a kontaktereklyéket a zarándoklat után magukkal vitték Tours-ból. A zarándokok vallása nemcsak „anyagias” volt: a tours-i bazilika feliratai (*tituli*) lelki értelmet adtak zarándoklatuknak azzal, hogy „Szent Márton Istenének” ajánlották be őket. A hitre való nevelés összekapcsolódott az alázattal, a bűnbánattal, a megbánással és főleg az alamizsnálkodással. A zarándoklatot követően egyes hívők Tours-ban ragadtak mint szerzetesek vagy remeték.

7–8. századi zarándoklatok

Tours-i Szent Gergely után a 7–10. századi tours-i zarándoklatokról nincs hasonlóan gazdag információnk. A hagiográfia azonban hasznos felvilágosításokkal szolgálhat, mint Szent Kolumbán esete is, aki Szent Márton híveként egy teljes éjszakán át – feltehetően őreivel együtt – a szent tours-i sírjánál imádkozott. Eközben tolvajok elloptak egy zsák aranyat a hajójukról. Az esetről értesülve Szent Kolumbán visszarahant Szent Márton sírjához, először könyörgött, majd a szent szemére vetette, hogy „nem azért töltöttem az éjjelt sírod mellett virrasztva, hogy hagyd, hogy ilyen igazságtalanság történjen velünk!”. A tolvajt rögtön fülön csípték, cinkosai visszaszolgáltatták az ellopott pénzt. Ez a csoda többet elárul a tours-i zarándoklatról: a

7 Pietri, 1983. 576–588. Ilyen ampullát találtak a 19. században egy ásatás alkalmával a vendée-i Saint-Martin de Fraigneau gallo-római villájában, melynek neve nem lehet véletlen. A Bobbióban és Monzában őrzött szentföldi ampullák gyűjteménye jól ismert. Ezüstből készültek és a longobárd királynő, Theodelinda és Nagy Szent Gergely kapcsolatáról tanúskodnak. A szokás igazolható a 6. század végén: Beaujard, 1997. 263–270.

rossz helyismerettel rendelkező „idegen” látogatók tömege vonzotta a gonosztevőket. Már Tours-i Szent Gergely is jelezte, hogy a zarándokok között bűnözők is voltak.⁸ Kolumbán zarándoklata nem a véletlen műve. Kolumbán lelkisége Szent Márton örökségéből táplálkozott, ahogy azt Jónás bobbioi szerzetes mondja Kolumbán életrajzában. Az eboriaci csodák közül Jónás kiemeli Ercantruda apáca esetét, akinek apátnője megtiltotta, hogy áldozzon, mert vétett a regula ellen. Másnap Szent Márton ünnepe volt. A halálra vált apáca térdre borulva imádkozott és bocsánatot nyert.⁹

Vizsgáljuk meg a 7–8. századi tours-i zarándoklatok néhány jellemzőjét. 615 körül Gaugericust „a legkegyesebb Klotár király a boldog és hitvalló Márton sírjához küldte számos adománnyal, hogy szétosszák azokat a lajstromba vett szegények között Tours-ban”. Gaugericus 585–625 között volt Cambrai püspöke. Ezt az adatot a 7. század második felében összeállított *Vita prima* alapján ismerjük, amelyben a tours-i zarándoklat kapcsán említik a király nagylelkű adományát.¹⁰ A 7. század elejének ismert térítő szentje, Amandus Herbaugé a mai Vendée vidékén született, és a frank területek északi részén, az Escaut és a Meuse völgyeiben tevékenykedett. Életrajza szerint már fiatal korától kezdve Krisztus katonája (*Christo miles*) kívánt lenni: „Így e szünni nem akaró vágyában szüleit elhagyva Tours-ba ment a legkeresztényebb Márton sírjához, ahol leborulva imájában könnyek között kitörve teljes szíve vágyával óhajtotta, hogy a szent férfi közbenjárásával érje el az Úrnál, hogy a Mindenható soha többé ne engedje őt visszatérni saját földjére, hanem egész életében zarándok lehessen. Imájából felemelkedve haját rögtön levágatta és felvette a papi rendet.”¹¹

Az egyházi karrier illetén kezdete nem egyedülálló a korban. Amanduséhoz hasonló a fiatal Aunacharius esete 560 körül, aki „szülei tudta nélkül, de Isten szeretetétől vezérelve két ifjú társával eljutott Tours városába Szent Márton sírjához, ahol levágta haját, és csatlakozott Autun püspökéhez, Szent Syagriushoz”.¹² A történet az auxerre-i püspökök gesztáiban szerepel, melyet a 9. században állítottak össze, de korábbi anyagokat is felhasználtak. A tours-i Szent Márton-zarándoklat a vallási pálya és lelki elhivatottság kiindulópontja is lehetett. Szent Amandus életrajza érdekes kiegészítéssel szolgál: a szentnek Tours-ban adatik meg, hogy zarándokként (*in peregratione*) éljen. Ez a térítésre utal, de az emberi élet zarándoklatként való keresztény felfogására is.

8 Pietri, 1983. 566. Bűnbánó gonosztevők is ide zarándokoltak, hogy múltbéli hibáikért vezekeljenek.

9 Jonas de Bobbio, 1988. I. könyv 5. rész. 101., II. könyv 13. és 6. rész. 210.

10 *Vita Gaugerici episcopi Camaracensis*. In: MGH SRM III. 655.; Rouche, 1986. 281–288.; Meriaux, 1999. 171–180. A 8. század végi *Passio Salvii* szerkesztője egy Valenciennes nevű birtokon említ Szent Márton-templomot.

11 „Sicque in eodem permanens desiderio, relicto solo parentibusque, Turonis ad sepulchrum sanctissimi petiit Martini, ibique prostratus, profusus in oratione uberrime lacrimis, ex toto cordis petiit affectu, quatenus vir sanctus oratione sua apud Dominum obtinere mereretur, ut numquam eum Dominus ad solum proprium remeare permetteret, sed omni vitae suae cursum in peregrinatione expenderetur. Cumque ab oratione surrexisset, statim comam capitis sui abscidens adeptusque clericatus honorem, omnem gratiam transcendebat in clero.” *Vita Amandi prima*. In: MGH SRM V. 1910. 433.

12 Sot, 2002. 64–65. Aunaire-rel együtt Auxerre-ben is említenek egy Szent Márton-templomot Desiderius püspök idején (605–623).

Szent Márton kultuszában nagy szerepet játszott a 7. században I. Dagobert király (629–639). Apját, II. Klotár frank királyt (584–629) követve Dagobert is buzgó tisztelője volt Szent Mártonnak. Eligius ötvöst bízta meg, hogy arannyal, ezüsttel és drágakövekkel díszített ereklyetartókat készítsen Germanus, Severinus, Piatu, Quintin, Lucianus, Genovéa, Kolumbán, Maximianus, Lolianus, Iulianus és még sok más szent tiszteletére. Az ötvös „*azonban mindenekelőtt Tours, Szent Márton városa számára készített a Dagobert király által adományozott pénzből, aranyból és drágakövekből készült csodálatos remekművet Szent Briccius sírjára, és arra a helyre, ahol a megboldogult Márton teste feküdt*”.¹³ Ezek az ereklyetartók növelték a tours-i kegyhely vonzerejét. Eligius ötvös elérte Tours számára azt is, hogy Szent Márton dícsőségére az uralkodó elengedje a város adóját. Úgy állította be, mintha ez a kedvezmény már Tours-i Szent Gergely idejében is létezett volna. Szent Eligius életrajzát a 7. század második felében írta meg Dado (Ouen) Rouen püspöke, aki – mint Eligius – szintén Dagobert udvaronc volt. Chrodobertus tours-i püspök Eligius és Dado barátja volt. Mindhárman közeli kapcsolatban álltak Bathildis királynéval, II. Klodvig frank király (639–657) feleségével. A királyné életrajza szerint Bathildis támogatta a királyság ősi bazilikáit (*seniores basilicae*), azaz a Saint Denis, a párizsi Saint Germain, Saint Médard, (a sens-i?) Saint Pierre, Saint Aignan és Saint Martin bazilikákat. Chrodobertus alatt tehát Tours városa a frank hatalom legmagasabb szintjéhez kapcsolódott. Ekkor tűnik fel Szent Márton köpenye (*capa Martini*), ez az értékes ereklye, melyet a királyi kincstárban őriztek és onnan vittek a harcmezőre.¹⁴

Régi és új szentek

Hogyan fogadja be a hagiográfia a felemelkedő új szenteket anélkül, hogy a régieket eltörölné? Szent Pardulfus, Guéret apátjának életrajza a 8. század végén a következő csodáról számol be: egy béna férfi öt éve a tours-i Szent Márton-bazilika előcsarnokában élt, várva a csodát, hogy meggyógyuljon. Egy éjjel álmában figyelmeztetést kapott, hogy menjen Limoges-ba és keresse fel Pardulfust. A Szent Márton-kolostor apátja, Audelandus adott neki egy szamarat és mellé kíséretként két szolgát az útra. Limoges-ba érve Pardulfus meggyógyította a beteget. Jól látható a két szent együttműködése, melyet Audelandus apát – aki egyáltalán nem féltékeny Pardulfus gyógyítókéességére – nemes gesztusa is tükröz. A tours-i béna története a csoda nélkülözhetetlen része.¹⁵ Párizsi Szent Germanus ereklyéinek 756. évi átvitele (*translatio*)

13 „*Sed praecipue beati Martini Toronus civitate, Dagoberto rege impensas praebente, miro opificio ex auro et gemmis contextuit sepulchrum necnon et tumbam sancti Briccionis et aliam, ubi corpus beati Martini dudum iacuerat, urbane conposuit.*” *Vita Eligii Noviomagensis*. In: *MGH SRM IV*. 1902. 688.

14 657-ben, II. Klodvig halálakor régensként Bathildis királyné gyakorolta a hatalmat fia, III. Klotár (657–673) mellett, akit Eligius, Dado és Chrodobert püspök is támogatott. Szent Márton köpenyének története, amit a királyi „kápólnában” őriztek, a 7. században jelenik meg: Leclercq, H., 1948. 381–390.; Pietri, 2000. 343–357. Chelles-től keletre egy Bussy-Saint-Martin nevű faluban, ahol Bathildis elhunyt, és testét a szentség illata vette körül, nagy román kori zárandoktemplom kapcsolódik a köpeny fennmaradásának legendájához.

15 *Vita Pardulfi abbatis Waractensis*. In: *MGH SRM VII/1*. 1919. 32–33.; Albert, 1999. 221–225. Albert kitart a két szent közti versengés mellett, és elmeséli az ördögtől megszállt tours-i nemes esetét, aki elutazott

ugyanezt a sémát mutatja: egy Angers környékén élő világtalan férfi, aki tizenkét éves korában mindkét kezére és lábára megbénult, elutazván Tours-ba, Szent Márton templomában visszanyerte szeme világát. Másnap éjjel álmában egy hang azt tanácsolta neki, hogy utazzon Párizsba, ahol Szent Germanus egész testét meggyógyítja.¹⁶ Szent Ermenlandus 8. század végi életrajza a Nantes-tól délre, a Loire torkolatánál fekvő Indre monostorának történetét is elbeszéli. Két jelentős esetről számol be: egy parasztról (*rusticus*), akinek ostora, amivel vasárnapon dolgozott, büntetésből hozzáragadt a kezéhez, és ettől kezdve nem tudta használni egyik végtagját sem. Először Tours-ba ment, ahol Szent Márton közbenjárására az ostor levált kezéről, majd azt a tanácsot kapta, hogy kezei és lábai gyógyulása érdekében utazzon el Indre-be, Szent Ermenlandus sírjához. Hasonló a második elbeszélés is: egy vak és sánta férfi gyógyulást keresve Rómába zarándokolt. Hosszan időzve a városban egyszer csak megjelent előtte Szent Péter és így szólt: „Menj Tours-ba, és újra egészségesek lesznek a kezeid és a lábaid. Ezután utazz Indre-be, ahol Szent Ermenlandus sírjánál a szemed világát fogod visszanyerni.” S így is történt. Az egyik zarándokútvonal valóban Rómából Tours-ba, majd innen a Loire torkolatán keresztül Indre-be vezetett.¹⁷

Ugyanebbe a sorba tartozik a Szent Austregisilus csodáiban feljegyzett Bourges-i Lupus zarándoklatának története. A csodák későbbiek, mint Szent Austregisilus életrajza, a Karoling-korra, a 9. század végére datálhatók. A csodagyűjtemény így ír a kérdéses zarándoklatról: „Ebben az időben élt egy férfi Bourges

Mozac apátságába, és Szent Stremonius segítségét kérte a gyógyuláshoz. Azonban már Eligius is tanúsítja két szent együttműködését: amikor Eligius Tours-ban tartózkodott, hogy ereklyetartókat készítsen, a háznál, ahol megszállt, a háziasszony a férfi haját és szakállát megőrizte, de miután eltette azokat, el is feledkezett róluk. Később rájött, hogy milyen csodás jelenség érte a házat, és miután a püspöknél tudakozódott, felfedte Szent Eligius „ereklyéit”. Egy másik alkalommal a Szent Márton-kolostor egy szerzetesét súlyos bélbántalmak gyötörték, de Szent Eligius ampullája meggyógyította. Amikor ugyanabból a kolostorból egy másik szerzeteset a láz kínozza, Szent Eligius ruhadarabjának segítségével gyógyult meg. Eligius csodái Szent Márton városában, Tours-ban történtek.

- 16 *Translatio Germani episcopi parisiaci vetustissima* a. 756. In: *MGH SRM VII/1*. 1919. 426–427. Két különböző időben élt szent együttműködése jellemző a késő középkorban: Vauchez, 1981. 152. Szent Márton vagy Keresztelő Szent János jelent meg az álomban, hogy biztosítsák az új szentek szentségét. A 894. évi *Translatio Rigoberti episcopi Remensis* csodaleírása egy papról, aki fogfájásban szenvedett, és Szent Rigobert sírjánál meggyógyult, ezt követően amilyen gyorsan csak tudott, elzarándokolt Szent Márton sírjához is. *MGH SRM VII/1*. 1919. 79. A 9–10. század fordulóján keletkezett *Miracula Martini abbatis Vertavensis* valódi vetélkedésről számol be: *MGH SRM III*. 1896. 571. Egy toulouse-i vak és sánta ifjú azt a tanácsot kapta, hogy gyógyulása érdekében látogassa meg Szent Márton sírját. Elutazott Tours-ba, de hiába, mert Szent Márton nem járt közben sem Tours-ban, sem a Saintes-hez közeli Sanjouban. Végül Vertouban gyógyult meg. Vertoui Szent Márton csodái más hagiografikus szövegekben is fennmaradtak: *Vita II Maximini episcopi Trevirensis*. In: *MGH SRM III*. 1896. A versengés a névegyezés miatt éleződött ki, ami nem feltétlenül jelent véletlen egybeesést: éppen ellenkezőleg, Szent Márton kultuszának 6. századi sikere nyilvánul meg a Loire torkolatánál, ott, ahol Vertoui Márton élt. Ez áll Bragai Szent Mártonra is.
- 17 *Vita Ermenlandi abbatis Antrensis auctore Donato*. In: *MGH SRM V*. 1910. 674–710.; Albert, 1999. 222.; Judic, 2004. 499–510.; Smith, 2000. 317–339. A *Vita II Maximini episcopi Trevirensis*ben szereplő eset: In: *MGH SRM III*. 1896. 77.: Szent Maximinus Szent Márton kíséretében utazott Rómába. A vitát a 9. században állította össze Ferrières-i Lupus egy 8. század második feléből származó szöveg felhasználásával (Gauthier, 1980. 201. skk.). A 6. században Magnericus püspök Trierben alapított Szent Márton-monostort, de csak a 16. században kapcsolták eredetét Sulpicius Severus *Vita Martinijának* egyik epizódjához, Tetradius vendégszeretetéhez, melynek helyszíne Trier volt: Krönert, 2003.

városában, akit Lupusnak hívtak, igen erkölcsös, alázatos, bölcs és mértékletes volt, valamint szűzies életet élt, és szenvedélyesen vágyott arra, hogy eljuthasson Tours városába imádkozni. Mikor végre vágya teljesült, és a bazilikában – könyörögve bűnei bocsánatáért – hitvalló Szent Márton előtt már igen régóta imádkozott, s az ima végeztével felállt, Isten egyik szolgája, aki régóta figyelte áhítatosságát, odament hozzá, szelídséggel és nyíltsággal fordult felé, majd megkérdezte tőle: »Mi a neved? Honnan érkeztél és miért utaztál ide?« Mire a férfi így válaszolt: »Lupusnak hívnak és Bourges-ban lakom, azért jöttem ide, hogy a bűneim miatt imádkozzak.«¹⁸ Ez a párbeszéd példázza, miket kérdeztek a Szent Márton-kolostor szerzetesei és kanonokjai az újonnan érkezett zarándokoktól. Ezek a beszélgetések, amelyekben feljegyezték a zarándok nevét, származási helyét és a zarándoklat szándékát, már a 6. században gyarapították azokat a „cédulákat”, melyekből Tours-i Szent Gergely Szent Mártonról szóló műveit megírta. A dialógus folytatásában egy egyházi javakat jogtalanul bitorló vétkes nagyúr csodás bűnhődéséről értesülünk. A csoda Szent Austregisilus közbenjárására ment végbe Bourges-ban, de a csodát Tours-ban látja egy szerzetes a Szent Márton-kolostorban.

A 8. századtól a tours-i zarándoklatokról közvetett felvilágosítással szolgálnak az ereklyehitelesítések. Sens-ban és Chelles-ben ebből a korból származó ereklyegyűjteményeket őriztek. Sens városában a Karoling-korban legalább hét Mártonhoz kötődő ereklyét vagy ereklyecsoportot őriztek minden további jelzés nélkül: egy szivacsot, hajszálakat, egy ruhadarabot és egy köpenyt, talán azt, amelyet megosztott a szegénnyel Amiens kapujánál. Sens-ban Szent Márton és Tours-i Szent Briccius ereklyéit más szentekkel társítják, Szent Eligiusszal, Sens-i Szent Leóval, Szent Leodegárral, Szent Péterrel és Szent Genovévával, Nagy Szent Gergely pápá-

18 *Miracula Austregisili*. In: *MGH SRM IV*. 1902. 205. A párbeszéd további része a következőképp hangzik. „Erre a másik így válaszolt: »Van valami, amit el kell mondanom Szent Austregisilus szolgálóiról. Az utóbbi napokban lélekben Bourges-ban voltam, de valójában még sosem jártam ott. Mivel tudom, hogy hiszel nekem, és hogy szíved kételkedését eloszlassam, megosztok veled valamit. A két folyó, az Auron és az Yèvre között van egy Szent Szulpic-templom.« Mire a másik helyeselt: »Ez igaz.« Mire az első így folytatta: »De van arra a keleti oldalon egy másik templom is, a Szent Austregisilus, még a templom fényei láthatóak, igaz?« Erre a szerzetes azt felelte: »Ez így van.« Majd Isten szolgája így folytatta: »Hidd el nekem, mert én mostanában lélekben Szent Austregisilus templomában voltam, és láttam azokat, amiket az előbb felsoroltam. Láttam a szegények lajstromát a templom kapuja előtt, és Szent Péter apostol épp ott állt Szent Austregisilus fogadtatásánál, és vele volt még Szent Laurianus és Szulpic és még sok más szent, akik testben Bourges környékén maradtak. Tőlük nem messze állt Adroaldus, Bladegisilus, Suffronius, Guntaldus és még sokan mások is, akik kifosztották Bourges városát és lerombolták Isten házáit. Ahogy ott voltam, láttam, hogy Austregisilus leborul Szent Péter lábaihoz, és igazságért könyörögve így kiált: 'Tégy igazságot azokkal, akik hatalmukban tartják otthonainkat, és elvették az élelmet a szegényektől és szolgálóinktól.' Ahogy Austregisilus így könyörgött, Péter apostol elrendelte, hogy hozzanak elő néhány férfit, hogy bottal üssék őket, másokat lefejezzenek. Néhányakat imádkozásra bírt, másokat a kénköves pokolra vezetett. Végül a szűz, akinek Szent Péter fogta a kezét, Adroaldus fejére sújtott, halálba küldve ezzel. Ekkor Szent Szulpic azt mondta, hogy megkímélte volna Adroaldus életét. Austregisilus válaszképp ezt mondta: 'Mindig is gyenge voltál és meg is maradtál annak. Talán nem akarsz megbosszulni szolgálódat, akik érted kiáltanak éjjel-nappal?' Ahogy ezt a látomást most elmeséltem, a látottak eltűntek a szemem elől.« Miután Lupus végighallgatta, Isten szolgájának áldását kérte. Visszatért városába, és elmesélte a szerzeteseinek, mit hallott Isten szolgájától. Ezután nem sokkal, ugyanez az Adroaldus lázas lett és meghalt. Ezt követően semmi kétség, hogy Isten szolgája látta a vádaskodó Austregisilust. Ezután nem élt már sokáig, így mindenki elfogadta az ítéletet, aszerint, hogy jót vagy rosszat cselekedett-e.”

val és Szent Györggyel.¹⁹ Chelles-ben négy ereklyehitelesítő maradt fenn a 8. század második feléből, köztük a marmoutier-i „szent hétalvó” ereklyéi. Ez az adat nagyon érdekes, hiszen azt mutatja, hogy a zarándokok végigjárták a Tours környéki Szent Márton-szentélyeket, ahogyan azt más korszakokból tudjuk.²⁰

Alkuin szerepe

Fredegarius krónikájának folytatója szerint Kis Pipin frank majordomus aquitaniai hadjáratáról visszafelé megbetegedett és elzarándokolt Szent Márton sírjához, hogy közbenjárását kérje: „*vétkei miatt legyen hozzá irgalmas, és könyörögjön számára kegyelemért az Úrnál*”. Útközben Pipin bőkezűen alamizsnálkodott templomoknak, kolostoroknak és a szegényeknek. Elkísérte hitvese és két fia, Károly és Karlomann is. Röviddel ezután Kis Pipin Saint-Denis-be utazott, ahol elhunyt.²¹ 800-ban Nagy Károly is elzarándokolt Tours-ba, útjához sajnálatos esemény kapcsolódik: Károly felesége, Liutgard ekkor halt meg, és a Szent Márton-bazilikában temették el. Károly ekkor találkozott Alkuinnal, és készült fel arra a fontos eseményre, ami annak az évnek a karácsonyán történt Rómában, és a császárság visszaállítását eredményezte Nyugat-Európában.²²

Alkuin tours-i jelenléte kiemelkedő tényező volt a 8–9. század fordulójának zarándoklatában. Alkuin Szent Márton tisztelőjeként több más életrajz mellett (Szent Riquier, Szent Vaast és Szent Willibrord) megírta a szent életrajzát. Az Alkuin-féle *Vita Martini* nemcsak Sulpicius Severus munkáját foglalja össze, hanem – mint Christiane Veyrard-Cosme megállapította – más hagiografikus munkáiban is kölcsönöz Sulpicius Severus szövegéből, és teljesen átveszi a mártoni lelkiséget.²³ Alkuin áhítata korábbra nyúlik vissza tours-i apátságánál, talán Szent Márton angliai tiszteletében gyökerezik. Beda Venerabilis *Egyháztörténetében* utal arra, hogy Canterbury határában már akkor állt egy Szent Mártonnak szentelt templom, amikor Nagy Szent Gergely római térítői 579-ben odaérkeztek.²⁴ Ez a templom ma is létezik: a régészeti feltárások alapján rekonstruált 6. századi épülete a keresztény Meroving hercegnőhöz, Berta királynéhoz kötődik, aki a pogány Æthelbert kenti király (564–616) hitvese volt. Angolszász területen más Szent Márton-templomok is is-

19 Prou-Chartraire, 1898. 138. Szent Márton és Briccius püspök ereklyéi, Márton szivacsja, haja és ruhái: uo. 155–156. A katalógus számozásában n° 84–91. Szent Márton ereklyéi: uo. 92–93. n° 88. („*De clamidi beati Martini quam dimisit pauperi in porticu Ambiensis*”). Szent Márton és mások, Eligius, Sens-i Leó, Briccius, Leodegár ereklyéi: uo. 160. n° 121. Szent Péter, Szent Márton és Szent Genovéa ereklyéi: uo. 161. n° 133. („*De sancto Martino, sancti Gregori pape, sancti Georgii martyris*”).

20 Laporte, 1989. A Szent Mártonhoz vagy a hozzá kapcsolódó ereklyék: Prou-Chartraire, 1898. 120. (n° 24., 81.). 121. (n° 118. – „*a marmoutier-i hétalvók*”, 8. század második fele), 126. (n° 82–83.), 235. és 250.

21 *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii scholastici continuationes*. In: MGH SRM II. 1888. 192–193.; Frédegairre, 2001. 261.

22 Chélini, 1961. 19–50.

23 Veyrard-Cosme, 2003. 385–386.; Deug-Su, 1983.

24 Beda Venerabilis, 2005. 205.

mertek, például Yorkban.²⁵ Alkuin Rikulfnak, Mainz érsekének írt levelében felsorolja, hogy barátai és diákjai hol tartózkodnak: Angilbert Itáliában, Candidus Bretagne-ban, a beteg Mopsus Szent Márton mellett. Ha ezt a levelet 794-ben írta, mint Dümmler állítja, akkor korábbi, mint Alkuin tours-i apátsági tisztsége. Mopsus, alkalmasint Alkuin egyik angolszász diákja Tours-ba zárandokolt, hogy gyógyulásra leljen a szent sírjánál.²⁶

Alkuin Tours apátjaként levelezőpartnereit sokszor hívta a városba zárandoklatra, hogy „keressék Szent Márton oltalmát”,²⁷ „egy ima erejéig látogassák meg Szent Márton ereklyéit”,²⁸ „vajon nem gondolják-e, hogy Rómából visszafelé betérnek a védelmezőhöz, és közbenjárójukhoz, Szent Mártonhoz”,²⁹ „hogy megérintsék Szent Márton küszöbét”.³⁰ Ezekben az esetekben mi motiválta a zárandokokat, Alkuin vagy Szent Márton felkeresése? A zárandoklat számadatai is fontosak, a királyokon és kiemelkedő személyiségeken túl.³¹ Alkuin Szent Willibrord ünnepére írt szentbeszédében felidézi a legkiemelkedőbb szentélyeket és szentjeiket, Rómát Szent Péter és Pál sírjával, Milánót Szent Ambrussal, Agaunumot Szent Maurícusszal és a thébai szentekkel, Poitiers-t Szent Hiláriusszal, Párizst Szent Dénessel és Szent Germanusszal, valamint Champagne-t Szent Remigiusszal. Tours és Szent Márton kapcsolatáról így beszél: „*Minek nevezzelek, Tours városa, kicsi és hitvány vagy, de Szent Márton oltalma naggyá és tiszteletre méltóvá tesz. Vagy nem az ő megíngathatatlan pártfogása miatt özönlenek hozzád a keresztények tömegei?*”³²

A Tours-ba sereglett zárandokok névtelen tömege kedvezett a bűnözők megszaporodásának, ahogy az orléans-i szökevény példája mutatja.³³ 802-ben egy fogoly megszökött Orléans-ból, és abban a reményben, hogy menedéket lel a Szent Márton-bazilikában, Tours-ba ment. Theodulfus orléans-i püspök csapatot küldött az elfogatására, de Tours-ban a bazilikához sereglett dühös tömeg megakadályozta, hogy a fegyveresek elvigyék a rabot. Theodulfus dühében tájékoztatta Nagy Károlyt a történekről, és Alkuint vádolta bűnrészességgel. Bírálta a Szent Márton-kolostor szerzeteseinek életét és felszólította, hogy válasszon a monasztikus és a kánoni életmód között. Hélène Noizet szerint ez az eset „normateremtő

25 Lorans, 2006; Levison, 1946; Stenton, 1971. Szent Márton-templom állt Londonban, Yorkban, Lincolnban, Winchesterben.

26 *Alcuini Epistolae*. In: *MGH Epistolae IV*. 1895.

27 Uo. n° 184. Salzburgi Arnónak.

28 Uo. n° 223. Theotgarius apátnak.

29 Uo. n° 230. Æthelhard canterburyi érseknek.

30 Uo. n° 242. Salzburgi Arnónak.

31 A személyekre a Karoling temetési feljegyzések szolgálnak felvilágosítással, melyek fennmaradtak Toursban. Kiváltságos zárandokok temetéséről tanúskodnak, mint Adalberga vagy Bodo. Chélini, 1961. 2004 márciusában a tours-i vár kiállításán először mutatták meg az érdeklődő közönségnek ezeket a Karoling-kori szövegeket Cécile Treffort munkájának köszönhetően: Treffort, 2004. 353–369.

32 „*Quid te, Toronica, loquor, civitas, nimis quidem parvula et dispectibilis, sed sancti Martini patrociniis magna et laudabilis? Nonne propter illius certissima suffragia turbae ad te conflunt christianorum?*” *Vita Willibrordi archiepiscopi Traiectensis auctore Alcuino*. In: *MGH SRM VII/1*. 139.; Evreux-i Szent Taurinus dicshimnusza a 9. század első felében készült, és egy 10. századi kéziratban maradt fent. Paris BNF lat. 989, fol. 30v. Alkuin szentbeszédéből idéz: Gauthier, 1998. 17–25.

33 Noizet, 2004. 113–129.

konfliktus”, melyben az immunitás mellett olyan kérdések is felvetődnek, mint a menedékjog és a vallási közösség meghatározása, a hatalomgyakorlás természete, az udvaron belüli rivalizálások, vagy a szent tér újradefiniálása Alkuin szándéka szerint. A feszültséget jól érzékelteti, hogyan védekezik Alkuin Theodulfusszal szemben. Alkuin az orléans-i fegyvereseket védelmébe veszi, a lázadó tömeget pedig „részeg parasztok”-nak nevezi. Mindenáron meg akarta különböztetni a lázongó tömeget a Szent Márton-apátság szerzeteseitől. Ilyen indulatos tömegek válhatták ki azokat a zavargásokat (*turbae christianorum*), melyek rendszeresek voltak Tours-ban Szent Márton sírja körül.

A parasztok Tours mellől érkezhettek, de nem zárható ki egy nagyobbacska „külföldi” tömeg sem. A *Vita Alcuini*, amelyet a 820-as években állítottak össze Alkuin tanítványai, felelevenít egy igen szórakoztató epizódot. Egy angolszász pap, bizonyos Aigulfus felkereste Alkuint Tours-ban. Ahogy megállt a városkapu előtt, négy tours-i szerzetes észrevette az idegent, s mivel azt hitték, nem fogja érteni, hogy miről beszélgetnek, így szóltak: „Ez a brit vagy skót biztos azért jött, hogy meglátogassa a másik britet bent. Istenem, szabadítsd meg a kolostort a britektől, mert ahogy a méhek mindenünnen visszaröpülnek királynőjükhöz, úgy jönnek ezek Alkuinhoz.”³⁴ Aigulfus elmondta Alkuinnak, mit hallott. Angolszász zarándokok tehát látogatták Tours-t (de mellettük a bretonok is, hiszen Bretagne Tours érseki fennhatósága alá tartozott).

813-ban Nagy Károly öt reformzsinatot hívott össze Mainzban, Reimsben, Tours-ban, Chalon sur Saône-ban és Arles-ban. A chaloni zsinat határozatai egyforma rangra emelték a római és a tours-i zarándoklatokat. A tours-i zsinati határozatokban ezzel nem találkozunk, de híres 17. kánonja felveti a kérdést, hogy a prédikációt németül vagy népnyelvi latinul mondják-e (*sive in theotisca lingua sive in romana rustica lingua*)? Ezt a francia nyelvre tett első utalásnak szokás tartani. Felmerül a kérdés, miért a tours-i zsinaton kerül egyenértékűként egymással szembe a két nyelv? A népi latin (*romana rustica*), ahogy arra a *Vita Alcuini* következtetni enged, a tours-i szerzetesek nyelve volt, a *theotisca* pedig az ősi germán nyelv, melyet Reimsben vagy Mainzban beszéltek. A *theotisca* először egy 787-es angol zsinaton jelenik meg, melynek összeállításában Alkuin is segédkezett, ami rányomta a bélyegét a zsinati szöveg megfogalmazására.³⁵ Ez bizonyítja a tours-i zarándoklat sokszínűségét, valamint azt, hogy több nyelven prédikáltak.

Hélène Noizet mutatta ki a Szent Márton-apátság oklevelei alapján, hogy a zarándokok elősegítették a település városiasodását.³⁶ A zarándokok adakoztak. Jámbor Lajos frank uralkodó (813–840) 832-es oklevelében, melyet 845-ben Kopasz Károly nyugati frank király (840–877) is megerősített, kettéosztotta a zarándokok által

34 „Aigulfus praeterea presbiter, Engelsaxo et ipse, ad eundem patrem visitandum Turonis venit. Cumque ante ianuam eius domus coepisset adsistere, ecce quidam Turonensium fratrum, simul videlicet quattuor iuncti, hunc respicientes putantesque, nihil eum illorum de locutione scire, conloquebantur ad invicem »Venit iste Britto vel Scoto ad illum alterum Brittonem, qui intus iacet. O Deus, libera istud monasterium de istis Brittonibus; nam, sicut apes undique ad matrem revertuntur, ita hi omnes ad istum veniunt.«” *Vita Alcuini*, c. 18. In: *MGH SS XV/1*. 1887. 193.

35 A 787-es angol zsinatról: Cubitt, 1995. 153–190., 270–271.; Judic, 2009. 105–120.; Bullough, 2004. A 813-as tours-i zsinatról: Cerquiglini, 1991. 41.; Banniard, 1992.

36 Noizet, 2003.

adott adományokat: egy részüket a kanonokok kapták (a ruhákat és a sírok díszítésére szánt tárgyakat kivéve), a másik részt (viaszt és olajat) a templom világítására tartották fenn. De már Nagy Károly 775. évi oklevelében is látható, hogy a kapus (*ianitor*) tisztességét a pincemesterrel (*cellarius*) azonosították. A kapus volt a vendégház gondnoka, és ő osztotta el a kegyes adományokat. Róbert apát 899. évi oklevelében visszaadja a Szent Márton-apátság szerzeteseinek a Szent Kelemen-cellát és a hozzá tartozó vendégházat, melyben a szegényebb zarándokokat szállásolták el: „Visszaadtuk a testvérek közösségének a Szent Kelemen-cellát minden javaival és tartozékaival együtt, ahol a szegények felüdülhetnek (...) a barátok minden évben válasszanak egy bőkezű testvért, aki a szegényekre és a zarándokokra gondot fordít.”³⁷ A Szent Kelemen-cella egy templom volt, melyre később vannak adatok. A Szent Márton-apátság nyugati részein elterülő földeken álló Szent Kelemen- és Szent Simplicius-templom, a vendégház és a földek a kapus alá tartoztak, ezeknek a jövedelme engedte meg, hogy a szegény zarándokokat is ellássák. Az egész városnegyedet a 9. században a zarándokok, pontosabban a szegény zarándokok jelenléte hozta létre.

9–10. századi zarándoklatok

A tours-i zarándoklatok a normann inváziók idején szüneteltek. Az értékes ereklyéket többször is biztonságos helyre vitték át, néha Tours-tól egészen messze, Chablis-ba. A megtorpanás nem tartott sokáig; a 853. évi normann támadást követően 854-ben a kanonokok Szent Márton ereklyéivel már ismét Tours-ban voltak. 856-ban, illetve 857-ben ismét támadtak a normannok, de 857-től 862-ig viszonylagos nyugalom honolt. Nem tudni, hogy a 865 körüli támadások idején az ereklyéket kimenekítették-e Tours-ból, vagy a kanonokok adót fizettek a normannoknak, és így azok a városban maradhattak. 872–877 között sok megpróbáltatás érte Tours-t, az ereklyék újfent Chablis-ba kerültek. 877 végére ismét visszatértek Tours-ba. 878-ban II. Lajos nyugati frank király (877–879) Tours-ba zarándokolt, és egy falut adományozott a Szent Márton-bazilikának, valamint megerősítette személyes felajánlását a szent sírja számára. A 9. század vége ismét nyugodt időszaknak nevezhető, de 903-ban egy újabb normann támadás okozta tűzvész pusztított a bazilikában és a többi templomban is. Ebben az időben Szent Márton ereklyéit a gallo-római városfalon belül őrizték, amit a normannok nem tudtak bevenni, mert a városkapunál felmutatott ereklyék megfutamították őket. 919-ben végül a relikviákat ünnepélyesen visszahelyezhették az újjáépített bazilikába.³⁸

37 Uo. 251. A Szent Mártonnak szánt adományok jelentősége összefügg a zarándoklattal, ez már a 8. századi tours-i formuláreből kiderül: *donatio... ad basilicam sancti Martini*. Lásd: *MGH Legum sectio Formulae*, 1886. 135.; Depreux, 2004. 55–71.; Mabile, 1866; Gasnault, 1953, 1954. 24–66. Hélène Noizet is felhasználta ezt az oklevél-állományt (Noizet, 2003.). Az okleveleknek központi szerepe van a Szent Mártonnak adott adományok tanulmányozásában: Depreux, 2005. 345., 348–359.

38 Gasnault, 1961a. 51–66.; Gasnault, 1961b. 159–174. Szent Márton ereklyéinek felmutatása megfutamítja a normannokat: a csodát 903-ban Szent Radbodus, az utrechti Szent Márton-katedrális püspöke jegezte fel. A csodára a 12. századtól kezdve „Segítő Szent Márton” ünnepeként emlékeztek.

A 10. század eleji tours-i zarándoklatokról Clunyi Szent Odó munkái szolgálnak felvilágosítással. Odó 879-ben született tours-i nemesi családban; már gyermekkorában Szent Mártonnak szentelték, de ifjúkorában I. (Vörös) Fulkót, Anjou grófját és I. (Jámbor) Vilmost, Aquitania hercegét szolgálta. 898 körül lépett be a tours-i Szent Márton-kolostorba. Párizsban Auxerre-i Remigiusnál tanult, majd visszatérve Tours-ba 906-tól remeteként élt. 908-ban a Jura hegységben fekvő Balma (Baume-les-Messieurs) szerzetese lett, majd 924-ben Clunybe ment, 927-től 942-ig Cluny apátja volt.³⁹ Odó számos monostort megreformált, többek között a tours-i Szent Iulianus-apátságot; és mint Szent Pál, ő is Róma falain kívül halt meg.⁴⁰ Odó nagyszabású életműve a mártoni lelkiség kútforrása. Megírta egy világi ember, Geraldus, Aurillac grófja életrajzát, aki példamutató életével kiérdemelte, hogy szentként tiszteljék. A harcoló világi nemes életének ezen propagálása már a középkori mentalitás eltolódását mutatja a lovagság dicsérete felé. Geraldus Tours-ba zarándokolt, ahol szert tett Szent Márton ereklyéire, melyekkel birtokain új templomot alapított.⁴¹ Odó Tours-i Szent Gergelyről írt életrajzában is felidézi Szent Márton jelentőségét: „Minden nemzet különleges szeretettel viseltet iránta, olyannyira, hogy manapság, amikor a szeretet kihűlni látszik, rengeteg ember sereglik a sírjához, akiknek a nyelvét sem ismerjük.”⁴²

Odó a Szent Márton-bazilikát a 903-as normann támadás során ért pusztító tűzvészről is írt egy hosszú szentbeszédet. A 940 körül elkészült elmélkedésben Odó Nagy Szent Gergely-i lelkiséggel itatja át Szent Márton tiszteletét. A tűz rettetés megpróbáltatás volt Szent Márton híveinek, akiknek hite megingott. Odó nem mulasztja el megemlíteni, hogy a lángok Szent Márton ünnepe előtt csaptak fel. Mint rendszeren, most is nagy tömeg (*turmae populorum*) érkezett Tours-ba az ünnepre, de „katasztrófaturisták” is gyülekeztek a romokat megnézni. Ez azt mutatja, hogy sem Szent Márton tisztelete, sem a zarándoklat nem szünetelt. A tűzvész miatt azonban az emberek olyan megjegyzéseket tettek, melyek felháborították Odót: Szent Márton nem tudta megakadályozni szentélye pusztulását? Odó szentbeszédében azt mutatja ki, hogy a szerencsétlenség valódi okai a hívők, és különösen a szerzetesi közösség bűnei. Szent Mártont megalázták, de ettől csak még hatalmasabb. Hasonló megaláztatást szenvedett el Ábel, Jób, Keresztelő Szent János és maga Krisztus is keresztre feszítése előtt. Szent Benedek monostorát is lerombolta az ellenség, Keresztelő Szent János ereklyéi is elégték.

Odó főként a Szent Márton-apátság szerzeteseinek viselkedését kárhoztatja. A tűzvész után a kolostor védelmére hatalmas falakat emeltek, így próbálták megakadályozni az ellenség további betörését, de a falakon belül fogadót (*diversorium*) létesítettek, ahová nők is bejártak vizet meríteni, és szóba elegyedtek

39 Salernói, 2009. (a fordító megjegyzése).

40 Hourlier, 1981; Rosé, 2005.

41 Georges Duby hangsúlyozza a *Vita Geraldii* szerepét a középkori „lovagság” megjelenésében: Duby, 1973. 325–341., 335–336. Újabb bibliográfia: Rosé, 2005.

42 „*Multos tam gente quam lingua ignotos ad ejus sanctissimum tumulum confluere videamus.*” *PL* vol. 71. col. 127. Odó és Szent Márton kapcsolatáról: Rosenwein, 1978. 317–331.; Iogna-Prat, 1992. 135–191. Iogna-Prat szerint a Brühilda alapította és Nagy Szent Gergely kiváltságolta autuni Szent Márton-apátság ideális – és talán mitikus – mérföldkő a bencés szerzetesség kezdetei és Cluny között. Tours és Cluny kapcsolatáról Odó alapján: Atsma-Vezin, 1998. 121–132.

velük; lovasoknak is szabad bejárást engedélyeztek. A fallal nem az ellenséget zárták ki a kolostorból, hanem a szerzetesi méltóságot. Odó a szerzetesek fényűző ruháit is elítéli. Rómában hallotta, hogy dicsérték a Szent Márton-apátság szerzeteseinek viselkedését: a rómaiak szerint nem kell Rómába zarándokolnia annak, aki a Szent Márton-bazilika mellett lakik.⁴³ Ismét megjelenik a hasonlóság Róma és Tours között, ami Odó karrierjének fényében még erőteljesebb. A tours-i kanonokok elítélése talán egy új zarándoklat elterjedéséhez köthető. A fogadó nem zarándoklatot szállásolt-e el, akik között éppúgy voltak nők, mint férfiak? Nem mindenki járhatott a kútra? Alkuinhoz hasonlóan Odó is megveti a tömegzarándokokat, akiknek viselkedése távol van az „igazi zarándoklat” lelki céljaitól. Szent Márton és Jób összehasonlítását Nagy Szent Gergely *Moralia in Job* című munkája ihlette. Odó kommentálta Nagy Szent Gergely művét, ez inspirálta Turpio limoges-i püspöknek írt *Collationum* című művét is. Odó hatására VII. Leó pápa 938-ban a tours-i Szent Márton-bazilika bullájában ezt írja: „Szent Péter római zarándokhelyét kivéve egy szentély sem vonz ilyen soknyelvű hívő tömeget ilyen távolról...”⁴⁴

11. századi zarándoklatok

A zarándoklatok történetét nem lehet különválasztani Szent Márton kultuszának történetétől. Eugen Ewig jegyzi meg Szent Márton frank kori kultuszáról, hogy a kultusz egymást követő újjáéledések, reneszánszok sora.⁴⁵ Luce Pietri az 5–6. század között felívelő és nyugalmi fázisokat mutat ki a kultuszban.⁴⁶ Ewig Utrecht esetére utal, ahol

43 *Sermo de combustione basilicae beati Martini*. In: *PL* vol. 133 col. 729–749.; Rosé, 2005. 187–191.; Noizet, 2003 (különösen a falról). A kútra járó nők esete Johannes Diaconus 875-ben írt Nagy Szent Gergely-életrajzában is szerepel. A 9. századi Nagy Szent Gergely-kolostorban egy pap elcsábított egy apácát, és a kolostortól nem messze építettek házat; a nő konyhájának építéséhez felhasználta a kolostori kutakat fedő deszkákat. A történet Odó *Collationum* című munkájában is megtalálható.

44 Idézi Vaucelle, 1908. 26. Rosé, 2005. 583. a Szent Márton-kultusz egyetemességét vizsgálja. Ezt jól érzékelteti a *De combustione* szentbeszéd: Szent Mártonnak „mindenhol nagy kegyességet tulajdonítanak, miként azt magával kapcsolatban megírta. Senkihez sem hasonlítható a szerzetesek és a püspökök közül, csak a prófétákhoz és az apostolokhoz, mindenben hozzájuk hasonló. Az egyiptomi, az indiai, a szíriai és az etiópiai és a világ többi ismert királysága is hallott róla. Mennyivel boldogtalanabb városunk, mely ekkora szenttel dicsekszik, de mi nem ismerjük fel. Szent Márton hírneve messze földre terjed. A költő így fejezte ki: »Gallia magas világítótornyának fénye Indiáig világít.« Ehhez hasonlóan: »Ahol Krisztust tisztelik, ott Szent Márton is.« Vajon ezek a vallásos megnyilvánulások nem azoknak a zarándokoknak az ismertetőjelei, akik rendszeresen Szent Mártonhoz igyekeztek a legtávolabbi területekről és ismeretlen nyelveken beszéltek? A régiek áhítata kifejezte Szent Márton iránti tiszteletüket és szeretetüket, ahogyan azt számtalan templom tanúsítja szerte a világon, melyek az ő nevét viselik. Isten anyja és az Egyház főpásztorja, Szent Péter után senkinek sincs annyira temploma, mint neki.” *PL* vol. 133. col. 746. A világítótorony metaforájáról: Bühner-Thierry, 2004. 521–556. Egyetemes érdeklődése ellenére Odó ragaszkodik kis helyi szentélyekhez is, mint Tulle. A tours-i tűzvész előtt kevéssel egy szegény embernek megjelent Szent Márton és visszatért Tulle-ba (*PL* vol. 133. col. 733.). Isabelle Rosé szerint Odó a tulle-i Szent Márton-apátság apátja volt, melyet szintén megreformált. Rosé, 2005. 44. Szent Márton kultuszának Odó általi terjesztéséről: Rosé, 2004.

45 Ewig, 1961. 1–18. a mainzi Szent Márton-dóm 6. századi felszenteléséről.

46 Pietri, 1983. A *Martinellus*nak nevezett gyűjtemény fontos szerepet tölt be a kultusz fejlődésében. Különböző szövegek vannak benne: Sulpicius Severus *Vitájától* Tours-i Szent Gergely Szent Márton csodáiról szóló négy könyvéig, emellett a bazilika titulusai és más kivonatok is szerepelnek Tours-i Szent Gergelytől.

Willibrord a 7. század legvégén Herstalli Pipin támogatásával Szent Márton-templomot alapított. Az itt álló romos templom Dagobert király idejére nyúlt vissza, s elképzelhető, hogy már akkor Szent Mártonnak szentelték. A 10. században Radbodus, az utrechti Szent Márton-templom püspöke írja le Szent Márton ereklyéinek hányattatását a 903-as tűzvész után.⁴⁷ Ermenland 673-ban alapítja meg Indre kolostorát a Loire-torkolatban, a sziget lakatlan, de már állt itt egy Szent Márton-templom. Itt vetődött volna Kolumbán partra hajójával, amikor Írországba deportálták?⁴⁸ Szent Odilia 9. században, Elzászban íródott életrajza érdekes történetet örökít meg: Hohenburgba nehezen lehetett felkaptatni, ezért Szent Odilia a hegy lábánál építtetett egy templomot, ahol a zarándokokat fogadták. A templomot Szent Mártonnak szentelték, nagy számban jöttek ide női zarándokok ír és angol területekről.⁴⁹ A liège-i Szent Márton-templom eredetét Heraclius püspök képzeletbeli zarándoklatával magyarázzák a 10. században.⁵⁰ A 11. század elején Katalóniában alapított canigoui Szent Márton-apátság patrocíniuma egy régebbi Szent Márton-templomét vette át. Katalánok ugyanakkor az 1000. év környékén nem zarándokoltak sem Tours-ba, sem a normandiai Mont Saint-Michelre.⁵¹

A Szent Márton-kegyhelyek egymást követő felfutása mellett megfontolandó Jean Chélini megállapítása, miszerint a késő antik–kora középkori kereszténységben kevés volt a zarándoklat. A korai zarándokutak fő célpontja Jeruzsálem volt, illetve a latin kereszténységben Róma és Tours. Az 1000. év után Szűz Mária és az „új” szentek tisztelete a zarándokhelyek elszaporodásához vezetett. Ezt a „kronologikus” elvet Peter Brown „strukturálja”: szerinte a judaizmus és az iszlám egyetlen helyre – Jeruzsálem, illetve Mekka – irányuló zarándoklati és a sokféle kegyhelyet célzó keresztény zarándoklatok szerkezetileg különböznek egymástól, a keresztény zarándoklatok ráadásul kettős irányúak, hol az ereklyék felé áramlanak a hívek, hol az ereklyék jönnek a hívek felé.⁵²

A Martinellus a Karoling-kortól terjedt el: Bourgain–Heinzelmann, 1997. 300–309. A Szent Mártonnak szentelt katedrálisok korai alapítások (Mainz, Lucca, Utrecht stb.), ellentétben a Szent Márton-apátságokkal (Párizs, Autun, Metz, Trier, Cologne, Tournai), melyek a tours-i modellt követték és a katedrálisok mellett a kultusz másik pillérét képezték.

47 BHL 5656.; Salmon, 1856. 1–13.

48 Judic, 2004.

49 *Vita Odiliae abbatisae Hohenburgensis*. In: MGH SRM VI. 1913. 45.

50 Laffineur-Crepin–Lemeunier, 1994. 81.

51 Bonnassie, 1990. A canigoui Szent Márton-apátságot a 11. század elején a barcelonai grófi család tagja, Oliba ripolli apát alapította. Szent Márton patrocíniuma egy korábban létező templomra vezethető vissza. Nagy tekintélyű személyek érkeztek a Pireneusok vidékéről, hogy Szent Márton előtt leróják tiszteletüket. Adalbert prágai püspök és Mainz püspöke gyalog érkezett. MGH SS IV. 592.; Hildesheim püspöke, Bernard. Uo. 776.; Vaucelle, 1908. 139.; Parisse, 1993. 133–143. A Szent Márton sírjához igyekvő zarándokok közönsége átfedést mutat a római zarándokokkal, ezt sugallja a piemonti Borgo San Martino kisváros neve és alapítása. Matheus, 2000. 185–199. A 10. században Córdobaiban, az Omajjád Kalifátus területén állt egy Szent Márton-templom, Gorzei János, I. Ottó császár küldötte számolt be róla: MGH SS IV. 373.; Parisse, 1999.

52 Chélini, 1991; Brown, 1997.

Szent Márton kultusza és a sírjához történő zarándoklat a Karoling-korban Nagy Szent Gergely műveinek elterjedésével lelki megerősítést kapott. Gergely *Dialógusok* című munkájában írta meg Szent Benedek életét és Montecassino kolostorának alapítástörténetét. Benedek lerombolt egy Apollón-templomot és -oltárt, ezek helyére építette Szent Márton és Keresztelő Szent János templomát, Montecassino apátsági templomait.⁵³ Alkuin is lelkes olvasója volt Nagy Szent Gergelynek, de Clunyi Szent Odó írásaiban még jelentősebb Gergely hatása. A gregoriánus ihlet lelki tartalommal töltötte fel a zarándoklatot, és szerzetesekhez, remetékhöz kötötte. Alkuin a 800-as, Odó a 900-as évek fordulóján a zarándoklat elsöprő népszerűségéről számol be, mely az ő lelkiségükkel ellentétes. A 11. század elején a tours-i Szent Márton-templom kincstárosa, Boldog Hervé de Buzançais meg akarta értetni a kanonokokkal, hogy a testi csodák helyett a szív csodái iránt kellene érdeklődniük.⁵⁴

A lelki zarándoklat vágya két tours-i szövegben is megjelenik. Az egyik egy zsolttárparafrázis-gyűjtemény, amelyet egy névtelen marmoutier-i szerzetes állított össze a 11. század végén.⁵⁵ A 118. (119.) számú hosszú, alfabetikus zsolttár a zajin betűnél így szól:

*„Haragra gerjedek a bűnösök miatt, akik áthágják parancsaidat.
Utasításod olyan nekem, mint az ének, zarándokságom házában
Éjjel megemlékezem nevedről, Uram, és megtartom törvényedet.
Az a feladatomban, hogy kövessem, amit parancsoltál.”⁵⁶*

A zsolttárparafrázis pedig ezt írja: „Én pedig tekintvén mindezt és a bűnösöket, akik a törvényedet elhagyják, a törvényedet elhagyóktól eltávolodtam, és nekik idegenné váltam, vagy csak a szükséges mértékben érintkeztem velük. Úgy éltem közöttük, mint zarándok zarándoklatom helyszínén (*quasi peregrinus inter ipsos degebam in quo peregrinationis meae loco*). A parancsolataidon való elmélkedés

53 Grégoire le Grand, 1979. II. 8., 11., 168–169.; A *Dialógusok* egy másik részében (IV. 31.) Gergely elmeséli Theoderik osztrógót király alvilági sorsát, akit pokolra ítélték, mert megkínozta a pápát. Theoderiket egykori áldozatai, János és Szümmakhosz letaszították a tűz fazekába (*in volcani olla*). A 9. századi *Gesta Dagoberti* átveszi a történetet. Egy látnok Itáliában halálakor vizionálta, amint Dagobert királyt szörnyű szellemek ragadták magával *in volcani olla*, de Szent Dénes, Szent Móric és Szent Márton a segítségére siettek, és a legveszélyesebb pillanatban (*in extremis*) megmentették. MGH SRM III. 421. A 10. század közepén Fulciónak, Anjou grófjának zarándoklata alatt is csoda történt. Cordon kikötőjébe érkezve a Cher mellett a gróf találkozott egy leprás beteggel, aki kérte, vigye át a folyón a Szent Márton-bazilikáig. A gróf teljesítette a kérést, és a bazilika előtt a leprás beteg elájult. A következő éjszaka Szent Márton megjelent a gróf álmában, és Krisztust hozta ölében. Vaucelle, 1908. 23. Ez a – 12. századnál korábbi – „krisztusi” csoda összefüggésbe hozható számos közvetítés révén Nagy Szent Gergely egyik szentbeszédével: HomEv 39,10.

54 A „monasztikus” megközelítésre Leclercq figyelt fel: Leclercq, J., 1961. 175–188. Hervé de Buzançais-ról és Szent Mártonról: Glaber, 1996. 165–171.

55 Oury, 1997. 51. A Tours B. M. MS 90 kéziratról (a továbbiakban: MS 90): Collon, 1900. Marmoutier 11. századi történetéről: Farmer, 1991. és Depreux, 2004. 621–628.

56 „Defectio tenuit me prae peccatoribus derelinquentibus legem tuam / cantabiles mihi erant iustificationes tuae in loco peregrinationis meae / memor fui in nocte nominis tui Domine et custodivi legem tuam.” – MS 90. 225.

segítség volt a számomra, miként a dallam is segít a zenét kifejezésre juttatni, és ily módon ezek a parancsolatok alkalmassá váltak arra, hogy őket elénekeljem, én, akit a világ sokféleképpen meggyötört. Mivel a küzdelmes éjszaka a zarándoklat (*dictae peregrinationi*) számára jelentéssel bír, a következőkben megváltoztatott és felcserélt szavakkal ismétlem meg az előző szentenciát. A tudatlanság idegen éjszakája ellenem szegült, és arra kényszerültem, hogy zarándok legyek (*me peregrinari*) azok mellett, akik ismernek." A következő, a 119. (vagy 120.) zsoltár, az első lépcsőzetes szerkesztésű ének a jeruzsálemi templomhoz tett ősi zarándoklathoz kapcsolódik. Az 5. sorban olvassuk: „Jaj nekem, hogy a Mesekben kell időznöm és Kedár sátraiban kell laknom!”⁵⁷ Parafrázeálva: „Rá vagyok kényszerítve, hogy gyűlöljem az öregségem és elpanaszoljam: jaj, nekem, hogy tovább szükséges nyújtanom zarándoklatomat, s azért is, hogy Ádám utódja vagyok, és hogy magaménak mondhatom mindezt, hogy Kedár lakóival laktam, vagyis beszéltem a tudatlanokkal és a tudatlanság révén a maradiakkal, akiket a Kedár névvel jelölnek." A világmegvetés (*contemptus mundi*) által jellemzett lelki zarándoklat leírása ez a 11. század végi lelkiségben.

A cormeryi apátság 11. század végi kézírata is érdekes szöveg. Glosszázott zsoltár, a glosszák régebbiek is lehetnek.⁵⁸ A kéziratban a 119. (vagy 120.) zsoltár 5. soráról ezt olvassuk: „A hűséges lélek, aki ebben a zsoltárban megszólal, elpanaszolja zarándoklatának meghosszabbítását.”⁵⁹ Ez a zsoltár már Nagy Szent Gergely *Moralia in Job* című munkájában is összekapcsolódik a *peregrinatio* fogalmával. Az emberi élet zarándoklatként való felfogása nem azonos a folytonos zarándoklattal, amiről Szent Amand beszél, és amit Szent Márton sírjánál megvalósított. A 7–10. században a térítés és a lélek nyugtalansága foglalja keretbe a királyok utazásait és a tömegek vándorlását.

Fordította: Fábíán Laura

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Beda Venerabilis

2005 Bède le Vénéable: *Histoire Ecclésiastique du peuple anglais = Historia ecclesiastica gentis Anglorum*. Vol. 1. Trad.: Monat, Pierre-Robin, Philippe. Paris, 2005. (Sources chrétiennes, 489.)

BHL

1898–1901 *Bibliotheca hagiographica latina antiquae et mediae aetatis*. I–II. Brussels, 1898–1901.

57 „Heu mihi quia incolatus meus prolongatus est habitavi cum habitationibus Cedar.” – MS 90. 235.

58 A cormeryi apátságról Chupin, 2000. 253–268.; Oury–Chupin, 2001. 39–42.; Chupin, 2004. 103–112.

59 „Fidelis anima quae in hoc psalmo loquitur... conquiritur de prolongatione peregrinationis suae.” – MS 91. 75.

Frédégaire

2001 Frédégaire: *Chronique des temps mérovingiens (Livre IV et Continuations)*. Traduction, introduction et notes par Devillers, Olivier–Meyers, Jean. Turnhout, 2001.

Grégoire le Grand (Nagy Szent Gergely)

1979 Grégoire le Grand: *Dialogues*. Tom 2. Livres I–III. Ed.: Antin, Paul–Vogüé, Adalbert de. Paris, 1979.

Jonas de Bobbio

1988 Jonas de Bobbio: *Vie de saint Colomban et de ses disciples*. Trad.: Vogüé, Adalbert de. Bégrolles-en-Mauges, 1988. (Aux sources du monachisme colombanien 1, Vie monastique, 19.)

MGH Ep.

1895 *Monumenta Germaniae Historica. Epistolae. IV. Epistolae Karolini aevi (II)*. Hrsg. v. Ernst Dümmler. Berlin, 1895.

MGH Leg.

1886 *Monumenta Germaniae Historica. Legum Sectio V. Formulae Merovingici et Karolini aevi*. Hrsg. v. Zeumer, Karl. Hannover, 1886.

MGH SRM

1888–1920 *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Merovingicarum. II. Miracula et opera minora*. Hrsg. v. Krusch, Bruno. Hannover, 1888., III. *Passiones vitaeque sanctorum aevi Merovingici et antiquiorum aliquot (I)*. Hrsg. v. Krusch, Bruno. Hannover, 1896., IV. *Passiones vitaeque sanctorum aevi Merovingici (II)*. Hrsg. v. Krusch, Bruno. Hannover, 1902., V. *Passiones vitaeque sanctorum aevi Merovingici (III)*. Hrsg. v. Krusch, Bruno. Hannover, 1910., VI. *Passiones vitaeque sanctorum aevi Merovingici (IV)*. Hrsg. v. Bruno Krusch–Wilhelm Levison. Hannover, 1913., VII. *Passiones vitaeque sanctorum aevi Merovingici (V)*. Hrsg. v. Bruno Krusch–Wilhelm Levison. Hannover, 1919–1920.

MGH SS

1887 *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. IV. [Annales, chronica et historiae aevi Carolini et Saxonici]*. Hrsg. v. Georg Heinrich Pertz u. a. Hannover, 1841., XV. *Vita Alcuini*. Hrsg. v. Hermann Mensch. Hannover, 1887.

PL

1849–1853 *Patrologiae Cursus Completus. Series Latina*. Vol. 71. *Opera omnia Grégoire de Tours*. Ed.: Ruinart, Thierry. Paris, 1849., Vol. 133. *Sancti Odonis abbatis Cluniacensis secundi Opera omnia*. Lutetiae Parisiorum, 1853.

Rodulfus Glaber

1996 Rodulfus Glaber: *Histoires*. Trad.: Arnoux, Mathieu. Turnhout, 1996.

Salernói János

2009 Salernói János: *Szent Odó élete*. Ford., bevez., jegyz.: Sággy Marianne. Bp., L'Harmattan, 2009.

Salmon

1856 *Recueil de Chroniques de Touraine. Supplément aux Chroniques de Touraine par André Salmon*. Tours, 1856.

Sot

2002 *Les Gestes des évêques d'Auxerre. Les Classiques de l'Histoire de France au Moyen Âge*. Sous la dir. de Sot, Michel. Paris, 2002.

Sulpicius Severus

1967–1969. Sulpice Sévère: *Vie de Saint Martin*. I–III. Introduction, texte et traduction par Fontaine, Jacques. Paris, 1967–1969. (Sources chrétiennes, 133–135.)

1998 Sulpicius Severus: *Szent Márton élete*. Ford.: Borián Elréd OSB–Reichardt Aba OSB. Pannonhalma, Bencés Kiadó, 1998.

2. Szakirodalom

Albert

1999 Albert, Bat-Sheva: *Le pèlerinage à l'époque carolingienne*. Louvain-la-Neuve, 1999. (Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique, 82.)

Atsma–Vezin

1998 Atsma, Hartmut–Vezin, Jean: Cluny et Tours au Xe siècle. Aspects diplomatiques, paléographiques et hagiographiques. In: *Die Cluniazenser in ihrem politisch-sozialen Umfeld*. Hrsg. v. Constable, Giles–Melville, Gert–Oberste, Jörg. Münster, 1998. 121–132. (Vita regularis, 7.)

Banniard

1992 Banniard, Michel: *Viva voce: communication écrite et communication orale du IVe au IXe siècle en occident latin*. Paris, 1992.

Beaujard

1997 Beaujard, Brigitte: Les pèlerinages vus par Grégoire de Tours. In: *Grégoire de Tours et l'espace gaulois. Actes du congrès international (Tours, 3–5 novembre 1994)*. Éd.: Gauthier, Nancy–Galinié, Henri. H. Tours, 1997. 263–270. (Supplément à la Revue archéologique du centre de la France, 13.)

Bonnassie

1990 Bonnassie, Pierre: *La Catalogne au tournant de l'an mil: croissance et mutations d'une société*. Paris, 1990.

Bourgain–Heinzelmann

1994 Bourgain, Pascale–Heinzelmann, Martin: L'œuvre de Grégoire de Tours. La diffusion des manuscrits. In: *Grégoire de Tours et l'espace gaulois. Actes du congrès international (Tours, 3–5 novembre 1994)*. Éd.: Gauthier, Nancy–Galinié, Henri. H. Tours, 1997. 273–317. (Supplément à la Revue archéologique du centre de la France, 13.)

Brown

1997 Brown, Peter: *L'essor du christianisme occidental. Triomphe et diversité, 200–1000*. Paris, 1997. (Magyarul: Peter Brown: *Az európai kereszténység kialakulása, 200–1000*. Ford.: Pálosfalvi Tamás. Bp., Atlantisz, 1998.)

Bullough

2004 Bullough, Donald Auberon: *Alcuin, Achievement and Reputation*. Leiden–Boston, 2004.

Bührer-Thierry

2004 Bührer-Thierry, Geneviève: Lumière et pouvoir dans le haut Moyen Âge occidental. Célébration du pouvoir et métaphores lumineuses. In: *Mélanges de l'Ecole Française de Rome. Moyen Âge*, 116. (2004) 2. sz. 521–556.

Cerquiglini

1991 Cerquiglini, Bernard: *La naissance du français*. Paris, 1991.

Chélini

1961 Chélini, Jean: Alcuin, Charlemagne et Saint-Martin de Tours. In: *Revue d'histoire de l'Église de France*, 47. (1961) 144 sz. 19–50.

1991 Chélini, Jean: *L'aube du Moyen Âge. Naissance de la chrétienté occidentale. La vie religieuse des laïcs dans l'Europe carolingienne (750–900)*. Paris, 1991.

Chélini–Branthomme

1982 Chélini, Jean–Branthomme, Henry: *Les chemins de Dieu. Histoire des pèlerinages chrétiens des origines à nos jours*. Paris, 1982.

Chupin

2000 Chupin, Annick: Historiens de l'abbaye de Cormery au XVIIe siècle. Dom Yves Gaigneron et Dom Gilbert Gérard, mauristes. In: *Bulletin de la Société Archéologique de Touraine*, 46. (2000) 253–268.

2004 Chupin, Annick: Alcuin et Cormery. In: *Alcuin de York à Tours. Écriture, pouvoir et réseaux dans l'Europe du haut moyen âge*. Ed.: Depreux, Philippe–Judic, Bruno. Rennes, 2004. 103–112. (Annales de Bretagne et des Pays de l'Ouest, t. 111. 3. sz.)

Collon

1900 Collon, Gaston: *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France*. Départements Tome XXXVII. *Tours*. Première partie. Paris, 1900.

Cubitt

1995 Cubitt, Catherine: *Anglo-Saxon Church Councils c. 650–c. 850*. London, 1995.

Davidson–Dunn

1993 Davidson, Linda Kay–Dunn, Maryjane: *Pilgrimage in the Middle Ages: a Research Guide*. New York, 1993.

Delaruelle

1963 Delaruelle, Etienne: La spiritualité des pèlerinages à Saint-Martin de Tours du Ve au Xe siècles. In: *Pellegrinaggi e culto dei santi in Europa fino alla la prima crociata*. Todi, 1963. 199–243. (Convegni del centro di studi sulla spiritualità medievale, 4.)

Depreux

2004a Depreux, Philippe: La tradition manuscrite des „Formules de Tours” et la diffusion des modèles d'actes aux VIIIe et IXe siècles. In: *Alcuin de York à Tours. Écriture, pouvoir et réseaux dans l'Europe du haut moyen âge*. Ed.: Depreux, Philippe–Judic, Bruno. Rennes, 2004. 55–71. (Annales de Bretagne et des Pays de l'Ouest, t. 111. 3. sz.)

2004b Depreux, Philippe: Le témoignage de Guibert de Gembloux sur l'observance des frères de Marmoutier (1181). In: *Retour aux sources. Textes, études et documents d'histoire médiévale offerts à Michel Parisse*. Ed.: Gouguenheim, Sylvain et al. Paris, 2004. 621–628.

2005 Depreux, Philippe: La disposition „publique” de certaines dispositions „privées”. Fondations pieuses et memoria en Francie occidentale aux IXe et Xe siècles. In: *Sauver son âme et se perpétuer. Transmission du patrimoine et mémoire au haut moyen âge*. Ed.: Bougard, François–La Rocca, Christina–Le Jan, Régine. Rome, 2005. 331–376.

Deug-Su

1983 Deug-Su, I.: *L'opera agiografica di Alcuino*. Spoleto, 1983. (Biblioteca degli Studi Medievali, 13.)

Duby

1973 Duby, Georges: *Hommes et structures du moyen âge*. Paris, 1973.

Ewig

1961 Ewig, Eugen: Le culte de saint Martin à l'époque franque. In: *Revue d'histoire de l'Église de France*, 47. (1961) 144. sz. 1–18.

Farmer

1991 Farmer, Sharon A.: *Communities of Saint Martin: Legend and Ritual in Medieval Tours*. Ithaca, 1991.

Gasnault

1953 Gasnault, Pierre: *Etude sur les chartes de Saint-Martin de Tours des origines au milieu du XIIe siècle*. Paris, 1953.

1954 Gasnault, Pierre: Les actes privés de l'abbaye de Saint-Martin de Tours du VIIIe au XIIe siècle. In: *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes*, 112. (1954) 24–66.

1961a Gasnault, Pierre: Le tombeau de saint Martin et les invasions normandes dans l'histoire et dans la légende. In: *Revue d'Histoire de l'Eglise de France*, 47. (1961) 51–66.

1961b Gasnault, Pierre: *La narratio in reversione beati Martini a Burgundia* du Pseudo-Eudes de Cluny. In: *Saint Martin et son temps. Méorial du XVIe centenaire des débuts du monachisme en Gaule 361–1961*. Romae, 1961. 159–174. (Studia Anselmiana, 46.)

Gauthier

1980 Gauthier, Nancy: *L'évangélisation des pays de la Moselle. La province romaine de Première Belgique entre Antiquité et Moyen Âge (III–VIIIe siècles)*. Paris, 1980.

1998 Gauthier, Nancy: L'état des recherches martinienues. In: *Seizième centenaire de la mort de Saint Martin. Colloque universitaire (22–25 octobre 1997)*. Tours, 1998. 17–25. (Société archéologique de Touraine; Mémoires de la Société archéologique de Touraine, 63.)

Hourlier

1981 Hourlier, Jacques: Odon de Cluny. In: *Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique, doctrine et histoire*. T. XI. Paris, 1981. 620–624.

Iogna-Prat

1992 Iogna-Prat, Dominique: La geste des origines dans l'historiographie clunisienne des XIe–XIIe siècles. In: *Revue Bénédictine*, 102. (1992) 135–191.

Judic

2004 Judic, Bruno: Quelques réflexions sur la Vita Ermelandi, dans L'Eglise et la société entre Seine et Rhin V^e–XVIe siècles. In: *Revue du Nord, Histoire*, 86. (2004) 3. sz. 499–510.

2009 Judic, Bruno: Grégoire le Grand, Alcuin et l'idéologie carolingienne. In: *Le monde carolingien, bilan, perspectives, champs de recherches*. Eds: Falkowski, Wojciech–Sassier, Yves. Turnhout, 2009. 105–120.

Kötting

1980 Kötting, Bernhard: *Peregrinatio religiosa. Wallfahrten in der Antike und das Pilgerwesen in der alten Kirchen*. Münster, 1980.

Krönert

2003 Krönert, Klaus: *La construction du passé de la cité de Trèves VIIIe–XIe siècles, étude d'un corpus hagiographique*. Thèse de doctorat, université de Paris-X Nanterre, 2003.

Laffineur-Crepin–Lemeunier

1994 Laffineur-Crepin, Marylène–Lemeunier, Albert: L'art raconte saint Martin. In: *Martin de Tours: du légionnaire au saint évêque. Catalogue d'exposition*. Liège, 1994.

Laporte

1989 Laporte, Jean-Pierre: *Le Trésor des saints de Chelles*. Chelles, 1989. (Bulletin de la Société archéologique et historique de Chelles.)

Leclercq, H.

1948 Leclercq, Henri: Chape de saint Martin. In: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*. Tom III/1. Paris, 1948. 381–390.

Leclercq, J.

1961 Leclercq, Jean: Saint Martin dans l'hagiographie monastique du moyen âge. In: *Saint Martin et son temps. Méorial du XVIe centenaire des débuts du monachisme en Gaule 361–1961*. Romae, 1961. 175–188. (Studia Anselmiana, 46.)

Levison

1946 Levison, Wilhelm: *England and the Continent in the Eighth Century*. Oxford, 1946.

Lorans

2006 Lorans, Elisabeth: La christianisation de l'espace urbain en Angleterre du Ve au XIe siècle. Approche archéologique. In: *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public*, 37. (2006) 243–261.

Mabille

1866 Mabille, Émile: *La pancarte noire de Saint-Martin de Tours, brûlée en 1793, restituée d'après les textes imprimés et manuscrits*. Paris, 1866.

Matheus

2000 Matheus, Michael: Borgo San Martino, an Early Medieval Pilgrimage Station on the Via Francigena Near Sutri. In: *Papers of the British School at Rome*, 68. (2000) 185–199.

Meriaux

1999 Meriaux, Charles: Aux origines lointaines des paroisses en Gaule du Nord. Quelques observations sur la christianisation du diocèse de Cambrai (VIe–VIIIe siècles). In: *La paroisse à l'époque pré-romane et romane. Actes des XXXIe Journées romanes de Cuixà, 5–12 juillet 1998*. Codalet, 1999. 171–180. (Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa, XXX.)

Noizet

2003 Noizet, Hélène: *Pratiques spatiales, représentations de la ville, et fabrique urbaine de Tours du IXe au XIIIe siècle. Chanoines, moines et laïcs à Saint-Martin et Saint-Julien*. Thèse de doctorat, université de Tours, 2003.

2004 Noizet, Hélène: Alcuin contre Théodulf un conflit producteur de normes. In: *Alcuin de York à Tours. Écriture, pouvoir et réseaux dans l'Europe du haut moyen âge*. Ed.: Depreux, Philippe–Judic, Bruno. Rennes, 2004. 113–129. (Annales de Bretagne et des Pays de l'Ouest, t. 111. 3. sz.)

Oury

1997 Oury, Guy-Marie: A Marmoutier-les-Tours de la règle martinienne à la règle bénédictine XVIe centenaire de la mort de saint Martin. In: *Mémoires de la Société Archéologique de Touraine*, 62. (1997) 41–58.

Oury–Chupin

2001 Oury, Guy-Marie–Chupin, Annick: Saint Benoît d'Aniane et Cormery. In: *Bulletin de la Société Archéologique de Touraine*, 47. (2001) 39–42.

Parisse

1993 Parisse, Michel: Bernward in Frankreich (1007). In: *Bernward von Hildesheim und das Zeitalter der Ottonen: Katalog der Ausstellung*. Hrsg. v. Brandt, Michael–Eggebrecht, Arne. Hildesheim, 1993.

Pietri

1983 Pietri, Luce: *La ville de Tours du IVe au VIe siècle. Naissance d'une cité chrétienne Rome, 1983*. (Collection de l'École française de Rome, 69.)

2000 Pietri, Luce: La capa Martini: essai d'identification de la relique martinienne. In: *Romanité et cité chrétienne: permanences et mutations, intégration et exclusion du Ier au VIe siècle. Mélanges en l'honneur d'Yvette Duval*. Paris, 2000. 343–357.

Prou–Chartraire

1898 Prou, Maurice–Chartraire, Eugène: Authentiques de reliques conservées au trésor de la cathédrale de Sens. In: *Mémoires de la Société Nationale des Antiquaires de France*, 59. (1898) 129–172.

Rosé

2005 Rosé, Isabelle: *Odon de Cluny (vers 879–942). Itinéraire et ecclésiologie d'un abbé réformateur entre aristocratie carolingienne et monde féodal*. Thèse de doctorat, Université de Nice, 2005.

Rosenwein

1978 Rosenwein, Barbara: St Odo's St Martin: the Uses of a Model. In: *Journal of Medieval History*, 4. (1978) 4. sz. 317–331.

Rouche

1986 Rouche, Michel: Vie de saint Géry écrite par un clerc de l'Eglise de Cambrai entre 650 et 700. In: *Revue du Nord*, 68. (1986) 269. sz. 281–288.

Schlick

1966 Schlick, Jean: Composition et chronologie des *De virtutibus sancti Martini* de Grégoire de Tours. In: *Studia Patristica*, 7. (1966) 278–286.

Sigal

1974 Sigal, Pierre-André: *Les marcheurs de Dieu. Pèlerinages et pèlerins au Moyen Âge*. Paris, 1974.

Smith

2000 Smith, Julia M. H.: Old Saints, New Cults: Roman Relics in Carolingian Francia, 750–900. In: *Early Medieval Rome and the Christian West. Essays in Honour of Donald A. Bullough*. Ed.: Smith, Julia M. H. Leiden–Boston, 2000. 317–339.

Stenton

1971 Stenton, Frank: *Anglo-Saxon England*. 3rd ed. Oxford, 1971.

Treffort

2004 Treffort, Cécile: La place d'Alcuin dans la rédaction épigraphique carolingienne. In: *Alcuin de York à Tours. Écriture, pouvoir et réseaux dans l'Europe du haut moyen âge*. Ed.: Depreux, Philippe–Judic, Bruno. Rennes, 2004. 353–369. (Annales de Bretagne et des Pays de l'Ouest, t. 111. 3. sz.)

Vaucelle

1908 Vaucelle, Edgard-Raphaël: *La collégiale de Saint-Martin de Tours. Des origines à l'avènement des Valois, 397–1328*. Paris, 1908.

Vauchez

1981 Vauchez, André: *La sainteté en Occident aux derniers siècles du Moyen Âge: d'après les procès de canonisation et les documents hagiographiques*. Rome, 1981.

Veyrard-Cosme

2003 Veyrard-Cosme, Christian: *L'œuvre hagiographique en prose d'Alcuin Vitae Willibrordi, Vedasti, Richarii*. Firenze, 2003.

BRUNO JUDIC

PILGRIMAGES TO TOURS IN THE SEVENTH TO TENTH CENTURIES

The sanctity of Martin must have attracted many enthusiastic pilgrims to Tours already during his lifetime. One of them was Sulpicius Severus, who wrote a hagiography of the miracle-working bishop before Martin's death. The first wave of pilgrims at Tours thus appeared in the late fourth century, on both sides of the bishop's death. In the second half of the sixth century the cult of Saint Martin and pilgrimage to Tours reached a new peak, attested by the writings of Saint Gregory of Tours and Venantius Fortunatus. The presence of Alcuin at Tours was an outstanding element in the pilgrimages at the turn of the eighth and ninth centuries. During the Viking invasions, on the other hand, pilgrimages came to a temporary halt. The history of pilgrimages cannot be separated from that of the cult of Saint Martin. In the Carolingian period, the cult of Martin and pilgrimage to his tomb received considerable spiritual backing through the spread of the works of Saint Gregory the Great. From the seventh to the tenth century the travels of kings and the wanderings of the masses were framed by conversion and the disquietude of the soul.